

Literatuur en Nationaliteit (1840-1893)

J. VLASSELAERS

Omwille van het naar elkaar toegroeien binnen de hedendaagse literatuurwetenschap van de literaire theorie, de autonome tekststudie en de socio-historische literatuurbeschuwing, werd ruimte gecreëerd voor een literatuurgeschiedenis die het literaire gebeuren wil beschrijven als evolutie van het literaire systeem binnen zijn globale context. Het oude patroon van de Verlaufs-geschiede kan daardoor worden ingeruild voor een structuurgeschiedenis¹. De opvatting van de literatuur als sociaal semiotisch systeem, als communicatieproces tussen auteurs en publiek² impliceert dat de literatuurhistoricus substantiële opvattingen over schoonheid en kunst opgeeft voor meer functioneel georiënteerde, waardoor de verhouding tussen de reeks literaire werken als zgn. „esthetische objecten” (J. Mukařovský) en hun „literairhistorische context” nauwkeuriger kan worden gesystematiseerd. Niet enkel de dynamiek tussen het literaire streven en de geldende artistieke structuur moet worden verrekend, maar ook de impact van extra-artistieke factoren op de literaire evolutie, m.a.w. de relaties werk-historische realiteit en auteur-maatschappij³. Door de methodologische inbreng van de receptietheorie⁴ en de geleidelijke uitbouw van een functie-geschiedenis wordt de literatuurhistoricus de mogelijkheid geboden concreter aan te geven hoe de historisch wisselende context van de literaire normen en traditie aan de literatuur specifieke opdrachten en nieuwe functies toekent⁵. Elk corpus van teksten die tot de literatuur worden gerekend in een bepaalde periode, is tegelijk manifestatie én constitutief element van het cultuursysteem in zijn geheel en deze teksten moeten daarom steeds worden beschouwd in hun gebondenheid aan een historisch bepaalde culturele functie.

1. H. R. Jauss, „Geschichte der Kunst und der Historie”, *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt a.M., 1970, 1972², 236-243.

2. Dergelijke visie werd voor het eerst (vooral) door de Praagse Structuralisten aan bod gebracht, cf. o.a. J. Mukařovský, „Die Kunst als semiologisches Faktum (1934)”, *Kapitel aus der Aesthetik*, Frankfurt a.M., 1970.

3. J. Mukařovský, „Aesthetische Funktion. Norm und Wert als Soziale Fakten (1936)”, *Kapitel aus der Aesthetik*, 7-12; J. Vodicka, „Die Literaturgeschichte. Ihre Probleme und Aufgaben (1943)”, *Die Struktur der literarischen Entwicklung*, München, 1976, 30-86.

4. Cf. o.a. H. R. Jauss, „Der Leser als Instanz einer neuen Geschichte der Literatur”, *Poetica*, 7 (1975), 325-344.

5. O.a. H. Gaus, *The Function of Fiction*, Gent, 1979.

In het raam van een dergelijke dynamisch-structurele literatuurgeschiedenis nemen de reflectie en communicatie in de tijdschriften een erg belangrijke plaats in. De periodieken functioneren immers als een soort collectieve lezer, als receptie-instantie bij uitstek waar auteur-lezer-criticus elkaar ontmoeten en discussiëren. In dit artikel willen wij ons precies op deze belangrijke metateksten richten en de verglijdingen binnen de toekenning van een nationale functie in beeld brengen wat de Vlaamse letterkunde betreft voor de periode 1840-1893. Het jaar 1840 lijkt ons een aangewezen terminus a quo omdat tijdens dat jaar de eerste „moderne” (Knuvelder) Vlaamse tijdschriften gesticht worden die een breder spectrum en appèl bieden dan de filologische voorgangers en tevens voluit ruimte laten voor actuele kritische activiteit⁶. De literatuurhistorici plaatsen eveneens een cesuur ca. 1840 (een tweede romantische generatie komt aan bod en evolueert naar een schuchter realisme; de verplaatsing van het centrum van het literaire leven van Gent naar Antwerpen) en ook in de algemene geschiedenis blijken de vroege jaren veertig als inleiding tot een veelbewogen periode te worden beschreven, niet alleen voor ons land, maar zelfs voor West-Europa⁷. De betekenis van *Van Nu en Straks*, als tijdschrift en als generatie, in onze letterkunde behoeft geen verdere argumentatie, zodat 1893 ons als een volkomen aanvaardbare afsluitingslimiet voorkomt. Het onderzoek omvat de cultureel-literaire en zuiver literaire tijdschriften van de vernoemde periode. Dit corpus vormt een coherent informatiegeheel naast de woorden vooraf tot romans, theoretische studies, proclamaties en pamfletten, correspondentie, enz.... Kranten, nieuwsbladen en almanakken werden niet systematisch en exhaustief geëxcerpeerd, maar in het onderzoek betrokken waar zij aanvullende informatie konden verschaffen.

Na de aanvankelijke verwarring en zelfs verstomming in de Vlaamse letterwereld bij de geboorte van de nieuwe Belgische staat, wordt het jaar 1834 door de literatuurhistorici als een „wedergeboorte” beschreven. Ook door de toenmalige chroniqueurs wordt dit bewustzijn van een nieuw begin entoesiast beleden, samen met een vast geloof in het verheven zendingsideaal van de literatuurbeoefening. De stelregel van J. David „dat ieder letterkundig voortbrengsel, hetzy dan poëzy of wat anders, een nuttig doel moet hebben, zonder welk het voor den uiterlyken vorm fraey kan zijn,

6. Te Gent *Het Kunst- en Letterblad* (F. A. Snellaert, 1840-1845), te Antwerpen *De Noordstar* (P. F. Van Kerckhoven, 1840-1842) en te Leuven *De Middelaer* (J. B. David, 1840-1843).

7. O.a. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 13, Haarlem, 1978, 479-483; Th. Luyckx, *Politieke Geschiedenis van België*, dl. 1: 1784-1944, Amsterdam-Brussel, 1977⁴, 81-97; E. A. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1940*, Amsterdam-Brussel, 1976, 137; H. J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte II*, Antwerpen, 1971, 60-67; L. Wils, „Het Vlaams Petitionnement van 1840”, *Bijdragen tot de Geschiedenis inzonderheid van het oud hertogdom Brabant*, XLI (reeks 3, dl. X), 1958, 143-155.

maer in den grond ydel of slecht is''⁸, wordt ca. 1840 algemeen aanvaard en deze „cultuur van de art engagé” (J. Weisgerber) blijft een overwegende karakteristiek van de Vlaamse literaire produktie tot zelfs voorbij tachtig. De Vlaamse publicisten zijn er daarbij van overtuigd dat onze literatuur op die wijze participeert aan een algemene Westeuropese tendens. Hun engagement bepaalt niet slechts de inhoud en de omvang die zij aan het literatuurbegrip toekennen, maar ook hun visie op de evolutie van het literaire systeem. De „ontwakende zucht tot nuttige kennis en beschaving” die door Europa vaart⁹, impliceert voor hen de noodzaak het begrip letterkunde niet binnen eng esthetisch-artistieke grenzen op te sluiten, maar het geleidelijk uit te breiden tot „het stuk van stellige wetenschap [...] : geschiedenis, wijsbegeerte, regterlijke, wis- en natuurkundige wetenschappen”¹⁰. Dergelijke verruiming wordt bij ons nog bepleit op grond van een romantische organisme-opvatting van de literaire evolutie als geleidelijke manifestatie van de universele geest¹¹ in een periode waarin b.v. René Wellek reeds de „universal feeling [...] for the rise of a new age concerned with reality, science and this world” aanstipt als afronding van de romantische periode in landen als Frankrijk, Duitsland, Engeland en Italië¹².

De eenstemmigheid rondom dit uitgangspunt kan overal worden afgelezen : zowel in grote toespraken op plechtige samenkomsten, in theoretische verantwoordingen van de praktijk der literaire kritiek als in programmatische tijdschriftmanifesten. Zo evoceren b.v. de coryfeeën Willems, David, Conscience en Th. Van Ryswyck op het Brusselse stadhuis (11.2.1844) de verheven zending van de letterkunde in plechtige bewoordingen als boodschap voor de verzamelde „taelminnaren” uit Vlaanderen¹³. Willems proclameert bij die gelegenheid „godsdiensdigheid, zedelijkheid en nationaliteit” tot wezenskentrekken van de Belg en tot hoofdkenmerken van de Vlaamse letterkunde. Samen met het thema van de volksverlichting, dat door andere

8. J. B. David, „Burgslot van Zomergen (Ledeganck), rec.”, *De Middelaer*, I (1840-41), 75.

9. „Voorwoord”, *De Vlaemsche Letterbode*, I (1843), 2.

10. J. B. C., „Welgemeende Raed”, *De Middelaer*, III (1842-1843), 535.

11. O.m. N. De Cuyper, „Over het verval der Vaderlandsche Geschiedenis”, *De Noordstar*, I (1840), 125-126; M. J. Vandervoort, „Aen den Leser”, *Het Vaderland en de Vlaemsche Letterbode*, I (1845), 2; J. V. De Haerne, „Het Vlaemsch beschouwd als een der byzonderste grondslagen des Vaderlands”, *De Vlaemsche Stem*, I (1846), 41-47; F. A. Snellaert, „Kort begrip eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde”, *Taelverbond*, VIII (1853), 5.

12. R. Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven-London, 1963, 240.

13. „Algemeene Vergadering der Maatschappijen van Nederduitsche Letteroefening op het Stadhuis te Brussel”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 179-206.

auteurs wordt aangebracht¹⁴, is meteen het complex van functies aangegeven dat aan de literatuur wordt toebedacht en waarrond zich bij het begin van de jaren veertig een algemene consensus heeft gevormd. Globaliserend kan men stellen dat van bij de aanvangsterm van het onderzoek twee hoofd-functies aan de literatuur worden toegekend: een nationale en een volksbeschavende. Wij nemen ons voor binnen het bestek van dit artikel de nationale functie van de literatuur te onderzoeken, maar moeten hierbij onmiddellijk laten opmerken dat beide functies wel kunnen worden onderscheiden, maar op grond van een diepere onderlinge verbondenheid niet te scheiden zijn in een functiegeschiedenis van onze literatuur voor de periode 1830-1893.

1. De literatuur als natiescheppende factor (ca. 1840-ca. 1850)

In het besluit van haar sociologische studie *Nation und Nationalliteratur* karakteriseert Sieglinde Tömmel de Vlaamse literatuur van de jaren dertig als globaal nationaal functionerend, omdat zij in de eerste plaats en overwegend de nationale gedachte propageert¹⁵. De notie „nationale literatuur” hoort hier nog in een patriottisch denkkader thuis: de literatoren zoeken de eigenschappen van de eigen nationaliteit te verheerlijken. Het nationale denken dekt in deze periode omzeggens exhaustief een Belgisch-nationale gedachte: de Belgische staat valt samen met de Belgische natie, waarin het Belgische volk leeft met het Vlaams als taal. De Vlaamse auteurs beschouwen de Walen als verfranse Belgen voor wie de enige kans op nationale Belgische eigenheid vervat ligt in het ongedaan maken van die verfransing. De nooit aflatende angst voor een nieuwe Franse annexatiepolitiek zet hen aan om van de literatuur een aangewezen middel te maken om die buitenlandse dreiging van de prille onafhankelijke staat af te wenden door een linguïstische en culturele gelijkshakeling met de Franse burenen onmogelijk te maken. De francofobie van onze Vlaamse literatoren vertoont ook kenmerken van een duidelijk herkenbare verdedigingsreflex. Hierbij moet worden aangestipt dat Snellaert zowat de enige is geweest om zijn anti-Frans verweer een hoofdzakelijk artistiek-theoretische fundering te geven. Het Franse classicisme wijst hij af omdat het elke band met de nationale volksaard ontbeert

14. O.m. P. F. Van Kerckhoven, „Bloemen myner Lente, rec.”, *De Noordstar*, I (1840), 138-139; N. De Cuyper, „Het Huis van Wezembeke, rec.”, *De Noordstar*, III (1842), 261; J. F. J. Heremans, „Eenige bladzijden uit het boek der Natuur, rec.”, *Taelverbond*, II (1846), 506-510; en al de woorden vooraf van Rens' *Nederduitsch Letterkundig Jaerboekje*, vanaf 1834.

15. S. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur. Eine soziologische Analyse des Verhältnisses von Literatur und Gesellschaft in Belgien zwischen 1830 und 1840*, Berlin, 1876, 251-255.

en de Franse romantici verwijt hij hun effectbejag, „de betrachtting om de uiterlijke zinnen te veroveren boven het innig gevoel”¹⁶.

Bij de aanvangsterm van ons onderzoek is de Belgische patriottische stroming nog steeds werkzaam in de literatuur. Vooral in de katholieke traditionalistische kringen blijft zij erg levendig, omdat het Belgische argument er nauw verbonden is met het godsdienstige: de vrijwaring van de Belgische nationaliteit geldt als onderpand voor het godsdienstige karakter van de jarige staat en zijn bevolking¹⁷. J. B. David treedt hier op de voorgrond als de meest gezaghebbende vertegenwoordiger van de vurig voelende Vlamingen voor wie de trouw aan de taal en aan België een dam betekent tegen de laïciserende geest uit het revolutionaire Frankrijk. Naast zijn talrijke stellingen in *De Middelaer* klinkt zijn toespraak op het Taelverbondfeest te Brussel (1844) zowat als een publieke programmaverklaring. De Leuvense hoogleraar poneert er de stelling dat alleen de Vlaamse („Nederduitsche”) literatuur zich nationaal Belgisch kan en mag noemen. Het Frans is een vreemd element voor de Belgische nationaliteit en de Belgische letterkunde moet haar nationaliteit bevestigen door haar integraal „Nederduitsch” karakter¹⁸. Dit Belgicisme is echter geen exclusief waardemerk van de katholieke-traditionalistische chroniqueurs. Ook elders, b.v. bij de liberaal gezinde Antwerpenaars, kunnen nog geruime tijd gelijkaardige patriottische manifestaties opgetekend worden. Zo verloochent Conscience *Geschiedenis van België* (Antwerpen, 1845) in geen enkel opzicht de verwachtingen van zijn opdrachtgever, de Belgische regering. En ook in zijn artikel over het bestaan van een eigen Belgische schildersschool treft de vanzelfsprekende identificatie Belgisch-Vlaams¹⁹. De onzekerheid in de terminologie (Vlaams-Belgisch-Nederduits) bij auteurs als Conscience, De Laet, Vander Voort, Van Kerckhoven en zelfs Snellaert, dekt ook na 1840 nog vaak een Belgisch-nationale ideeënclading²⁰.

Meer en meer echter gaan de publicisten in de Vlaamse literaire tijdschriften na 1840 hun inspiratie uit de Duitse romantische denkwereld betrekken. Daardoor tekent zich in het gehanteerde natiebegrip, dat zij aanvankelijk als institutionalisering en legitimatie van de Belgische staat als vaderland opvatten, een geleidelijke evolutie af in de richting van het Herderiaanse concept „cultuurnatie”. Deze laatste berust primordiaal op de eenheid van cultuur

16. F. A. Snellaert, „Nationaal Tooneel”, *Kunst- en Letterblad*, IV (1843), 97.

17. L. Wils, *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging tot 1914*, Antwerpen, 1955, 52.

18. „Redevoering gehouden ter gelegenheid van het Vlaemsch Feest te Brussel den 11 Februari 1844 door J. David”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 189.

19. H. Conscience, „Een Fransche zwetsery van Théophile Gauthier”, *Kunst- en Letterblad*, I (1844), 33.

20. Zie hiervoor uitgebreid H. J. Elias, *Geschiedenis... II*, 102-107.

en taal en vindt de uitdrukking van haar eigen genius in het zgn. nationale karakter. De relevantie van door de nationaliteit gemarkeerde werken is hierbij overwegend, „weil in diesen die ganze Seele der Nation sich am freiesten zeigt”²¹.

Indien wij ons richten naar het theoretisch kader dat L. K. Francis hanteert om zijn sociologie te funderen van de ethnische factoren die werkzaam zijn bij de natievorming, zouden wij hier in de Belgisch-Vlaamse situatie kunnen spreken van een overgang uit een demotisch naar een ethnisch nationalisme²². Demotisch nationalisme noemen we dan in dit verband een nationaliteitsbesef dat zich richt op de staat als bestuurlijke en territoriale entiteit waarin een voldoende cultureel eengemaakte gemeenschap leeft die de volkssoevereiniteit postuleert; een staatsnationalisme waarvan de peilers gevormd worden door een gemeenschappelijke cultuur en solidariteit van de bevolking en dat er in eerste instantie op gericht is haar identiteit en onafhankelijkheid als geografisch aflijnbaar staatsgebied, als sociale ordening en als geheel van staatsvormende instellingen te bepalen en te beveiligen tegenover krachten van buitenuit. Het nationale streven dat zich in onze literatuur vanaf ca. 1840 manifesteert en de literaire produktie schraagt, noemen wij derhalve ethnisch nationalisme omdat het de zelfidentificatie van de ethnos binnen de staat beoogt. Het baseert zich hiervoor op het argument van de gemeenschappelijke afstamming, geschiedenis en cultuur en beroept zich daarbij in de eerste plaats op de indicatieve waarde van de taal („De Tael is gansch het Volk”, Gent, 1836).

De beklemtoning van het proces der natievorming binnen de bestaande Belgische staatsstructuur verleent aan het nationale principe een ideaaltypische eigenschap waardoor ook de functie die aan de literatuur wordt toegekend, een wijziging ondergaat: de literatuur moet haar bijdrage leveren als natiescheppende factor. De cultuurcomponent wordt steeds meer uitgesproken tot centraal constitutief element in het proces van de natiewording. In verband met het belang van het begrip nationalisme als werkinstrument voor de literatuurgeschiedenis maakt J. Weisgerber een onderscheid tussen nationaal en nationalistisch denken, nationale en nationalistische literatuur²³. Hij situeert het nationalistische bewustzijn op het vlak van de doctrines. Het nationalisme versterkt de verknochtheid aan de natie-idee tot een soort dogma, wat vaak resulteert in een militant dynamisme en normatief exclusivisme. Het irrationele geloof, zelfs een zekere mystiek, doen hun intrede.

21. J. G. Herder, *Sämtliche Werke VIII*. Hrsg. G. Suphan, Berlin, 1877-1913, 307.

22. E. K. Francis, *Ethnos und Demos. Soziologische Beiträge zur Volkstheorie*, Berlin, 1964, 72-76 en 86-90.

23. J. Weisgerber, „Examen critique de la nation, du nationalisme et de quelques problèmes qu'elle soulève en histoire littéraire”, *Actes du 4me Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée (Fribourg, 1964)*, The Hague-Paris, 1966, 218-228.

In de Belgische context kan men ter zake spreken van een ontluikende Vlaamse bewustwording binnen het Belgische staatsbestel. Het onderscheid tussen de begrippen politieke nationaliteit en volksnationaliteit verwerft een steeds scherpere aflijning. Bij de „Vader der Vlaamse Beweging” treffen wij de eerste sporen aan van een onderscheid tussen taal- of stammationaliteit en staatsnationaliteit in zijn beklemtoning van de taal als basis en bevestiging van de nationaliteit²⁴. De hechte relatie tussen taal en natie hoort thuis in een visie die de natie als cultuurgeheel ziet gegrondvest op de eenheid van taal en cultuur. Zijn redevoeringen op het *Taelcongres en Vlaemsche Feest* (Gent 1841) en het *Taelverbondfeest* te Brussel (1844) informeren ons over zijn visie op een nationaal functionerende literatuur: zij moet de manifestatie zijn van onze nationale eigenaardigheid en aldus haar specifieke bijdrage leveren tot de schepping van de cultuurnatie²⁵. In zijn inleidend artikel van het van start gaande *Kunst- en Letterblad* (1840) had Snellaert reeds in hetzelfde perspectief de themata „wezenlijkheid en nationaliteit”, „volksonafhankelijkheid”, „regten onzer moedertael” en „het behoud van den nederlandschen stam” als programma- hoofdpunten aangegeven²⁶.

De natiescheppende functie van de literatuur is trouwens een constant en overheersend motief in al de tijdschriften van de vroege jaren veertig. Het volstaat om gelijk welk nummer van *Het Belgisch Museum*, *De Middelaer*, *Het Kunst- en Letterblad*, *De Noordstar*, *De School- en Letterbode*, *De Vlaemsche Rederyker*, *De Vlaemsche Letterbode* of *Het Vaderland* open te slaan om geconfronteerd te worden met een vloed bevestigingen van de vlaamsnationale grondslag en roeping van de Vlaamse tijdschriften.

Een nadere analyse van de nationale functie van de literatuur ca. 1840-1850 kunnen we concentreren rondom enkele dominante begrippen, waarmee de meest gezaghebbende publicisten der periode deze functietoekenning coderen.

Vrijheid-toewijding

S. Tömmel wijst erop hoe zowel in de franstalige als Vlaamse produktie na de Belgische revolutie het vrijheidsmotief zeer frequent als triomf van de nationale onafhankelijkheid op de buitenlandse overheersing wordt bejubeld. Maar in haar sociologische problematiek heeft ze ook oog voor het

24. J. F. Willems, „Over de geschilpunten ten aenzien van het schryven onzer tael”, *Het Belgisch Museum*, II (1838), 81-92.

25. F. A. Snellaert, *Taelcongres en Vlaemsch Feest gehouden te Gent den 23 en 24 October 1841*, Gent, 1842; „Algemeene Vergadering...”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 180-186.

26. *Het Kunst- en Letterblad*, I (1840), 1-2.

thema van de onafhankelijkheid tegenover eigen regeerders die hun macht zouden misbruiken om tegen het volk te regeren²⁷.

In de vroege jaren veertig is het bevrijdingselan niet meer in de eerste plaats op een van buitenaf opererende verdrukking gericht, maar zal de Vlaamse Beweging als bevrijdingsbeweging haar doelstellingen binnen het Belgische staatsverband situeren. De literatuur wordt bekleed met een functie op stuk van de linguïstische, intellectuele en culturele vrijmaking, als onderdeel van de uitbouw van de volksnationaliteit. Johan Huizinga merkt op hoe in de spanning tussen patriottisme en nationalisme in de 19e eeuw de staat wel vaker tekort schoot als garant van de ware vrijheid voor zijn burgers²⁸. Onze auteurs bevinden zich hier in een ontwikkelings situatie die zich in Westeuropese literaturen meer dan een decennium vroeger manifesteerde²⁹.

Hoe sterk de strijd voor de verwerving van de volksnationaliteit gekleurd wordt als bevrijdingsstrijd, blijkt b.v. al vanaf 1840 uit bijdragen in *Het Kunst- en Letterblad* waarin gesteld wordt dat de letterkundige beweging „aen de Vlaemsche gewesten hunne vrijheid, hun geluk moet terugbezorgen” en de Vlamingen niet langer „met een schijnbeeld van vryheid zich laten payen”³⁰. En in 1845 zal Peter Ecrivisse in zijn analyse van de literaire situatie vaststellen dat de letterkunde vanaf haar weergeboorte na 1830 in dienst stond van de strijd om de „eenheid van de geheiligde regten des volks, derhalve eerbied voor de tael des volks”³¹.

Vaderland-Natie-Volk

In directe verbinding met het begrip vrijheid worden bijna steeds de termen vaderland, natie, volk gebruikt. Wij constateren hierbij dezelfde weerkerende onzuiverheid en vaagheid die wij reeds signaleerden voor de overlapping nationaal-Belgisch en nationaal-Vlaams. Deze onduidelijkheid laat zich op een dubbel vlak aanwijzen:

- de verschillende auteurs komen inhoudelijk nooit tot een bevredigende rationale opheldering van de gebruikte termen.
- de ruimtelijke afbakening van het toepassingsgebied (Belgisch-Vlaams-Nederlands) is erg veranderlijk en soms zelfs moeilijk te achterhalen.

Voor ons opzet valt deze onnauwkeurigheid betreffende de staatkundige en sociologische opvattingen echter niet zo zwaar; wij zullen immers vooral

27. S. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur*, 159.

28. J. Huizinga, „Patriottisme en Nationalisme in de Europeesche Geschiedenis tot het einde der Negentiende Eeuw”, *Verzamelde Werken IV*, Haarlem, 1949, 546.

29. Cf. o.m. F. Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Paris, 1969, 249.

30. „Volharden”, *Het Kunst- en Letterblad*, I (1840), 33.

31. F. Ecrivisse, „In welken toestand bevindt zich de eenheid der Vlaemsche letterkunde?”, *Het Kunst- en Letterblad*, VI (1845), 33.

nagaan hoe de literatuur met dit complex als geheel wordt gerelateerd en er in zijn functionaliteit door bepaald wordt.

Een eerste belangrijke trend is de tegenstelling tussen nationale literatuur en elke vorm van literair cosmopolitisme. Dit verzet tegen een „wereldletterkunde” zoekt vooral steun bij de welbekende stelling van Louis de Bonald (1754-1840) dat de literatuur een getrouwe afspiegeling moet zijn van de zeden en gebruiken als „expression de la société”³². Deze stelling wordt zowel in de geciteerde studies van Willems, David, Snellaert en Ecrevisse als door talrijke andere auteurs aangehaald als steunpunt bij hun eis en pleidooi voor een nationale letterkunde.

De literatuur moet om die reden dan ook uitgesproken conservatief functioneren: de voorvaderlijke zeden, gebruiken, instellingen en zelfs de katholieke godsdienst, die als zovele overgeleverde kostbaarheden tot de essentie van de nationale eigenheid behoren, moeten in een nationale literatuur aan bod worden gebracht en gevaloriseerd. Elias spreekt in dit verband van een traditionalistisch nationalisme en verwijst naar de inzichten van Edmund Burke (1729-1797) over de natie (= identiteit met de staat als organisch geheel, „gegroeid uit de langzame dracht der geschiedenis, berustende op de wijsheid der eeuwen waarvan de verworvenheden voor ons gerechtvaardigde vooroordelen moeten zijn”)³³.

Het organisch natiebegrip krijgt gestalte in de wijze waarop de notie familie wordt getransponeerd op het vlak van de nationaliteit en de natie. Aldus kent Snellaert aan de literatuur de „bijzonder hoge zending” toe om mee te werken aan de realisatie van het „gevoel van eigene, van familiewaarden”³⁴. En ook Willems gebruikt het beeld van de nationale „Vlaamsche familie” om zich tegen „het gevaar van den nu heerschenden wereldburgerlijken tijdsgeest” af te zetten³⁵.

Ter vergelijking: het complex „familie, moedercultus en vaderhuis” bestempelt de Duitse literatuurhistoricus Friedrich Sengle als de „seelisch-geistige Grundlage der Biedermeierkultur”³⁶ wanneer hij in verband met de Duitse situatie wijst op de voorliefde voor politieke en sociale kleinschaligheid en de neiging tot het eerder kleine, nabije en concrete.

Een ander aspect van dit traditionalistisch nationalisme komt tot uiting in de belangrijke rol die de literatuur zichzelf toekent bij het in stand houden en waarderen van de aloude nationale traditie en zeden. Zo merkt Snellaert, op

32. L. de Bonald, *Législation primitive*, Paris, 1829, 223.

33. H. J. Elias, *Geschiedenis...* II, 153.

34. F. A. Snellaert, „Eric XIV op Grypscholm, rec.”, *Het Kunst- en Letterblad*, II (1841), 69.

35. „Algemeene Vergadering...”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 183.

36. F. Sengle, *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur zwischen Restauration und Revolution, 1815-1848*, Bd. I, Stuttgart, 1971, 56-63.

gezag van Friedrich Schlegel en in het spoor van de Westeuropese revival van de Middeleeuwen aan, dat de verering van het eigen nationale verleden, in casu de middeleeuwse periode, een noodzakelijk element is voor de nationale bewustwording, „want ze besluiten in zich de kiem onzer tegenwoordigen maatschappelijke samenstelling: ze zijn onze heldentijden...”³⁷. De algemene interesse voor het oude literaire patrimonium bij filologen (o.a. F. J. Mone, A. Hoffmann von Fallersleben, J. F. Willems, J. B. David, Ph. Blommaert, e.a.) en in de tijdschriften is niet louter archivalisch, maar wortelt in de overtuiging dat de letterkunde een stimulerende opdracht heeft in de natievorming en de groei van het stambewustzijn.

Tenslotte is er de quasi doorlopende verbinding van de begrippen vaderland-natie-volk met het godsdienstig argument. In Burkes nationaliteitsopvattingen en het daaruit afgeleide traditionalistisch nationalisme bekleedt de godsdienst een centrale plaats als basisconstituent van de burgerlijke samenleving³⁸. S. Tömmel kwam tot een gelijklopende conclusie voor het eerste decennium van onze onafhankelijkheid. Dat J. F. Willems de religiositeit als eerste kenmerk van onze nationale volksaard vooropzet („Zy verdient de zuster onzer nationaliteit genoemd te worden, want beide gingen steeds hand in hand...”) en de nationale literatuur tot tolk maakt van deze godsdienstigheid, zal zijn toehoorders op het reeds vaker vernoemde *Taelverbondfeest* zeker niet verrast of geërgerd hebben³⁹. Ook Conscience formuleert op dezelfde vergadering als doelstelling der nationale literatuur de vrijwaring van godsdienst, zeden en taal als één geheel⁴⁰. De meest exhaustieve en expliciete verbinding van het Vlaams-nationale en religieuze argument treffen wij aan bij de Vlaamse volksvertegenwoordiger en latere premier F. De Decker (1812-1891) in zijn in het Frans gesteld artikel ter verdediging van de petitionnementsbeweging in 1840⁴¹. In zijn analyse van de Vlaamse nationaliteitsbetrachting treft de radicale reductionistische visie („au fond la question linguistique est une question religieuse”), die hij argumenteert door een voortdurend beroep op de geschriften van Willems, David, Serrure, Blommaert en Van Duyse en waaruit hij de stelling afleidt dat de taal met haar letterkunde, samen met de godsdienst en de zeden, de fundamentele opbouwelementen vormen van de nationaliteit.

37. F. A. Snellaert, „Het Burgslot van Zomergem, rec.”, *Het Kunst- en Letterblad*, I (1840), 93.

38. F. Van der Elst, „Edmund Burke en het traditionalistisch nationalisme”, *Kultuurleven*, XXIII (1956), 362.

39. „Algemeene Vergadering...”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 183-184.

40. *Idem.*, 21.

41. P. De Decker, „Du pétitionnement en faveur de la langue flamande”, *Revue de Bruxelles*, IV (1840), 96-135.

De term „volksgeest” duikt vanaf 1840 steeds frequenter op in de tijdschriften, maar nergens wordt een meldenswaardige poging ondernomen er een welomlijnde begripsinhoud aan te verlenen. Het gebruik van de term attendeert de onderzoeker natuurlijk als vanzelf op de betekenis die de term „Volksgeist” bij Herder en andere romantici verwerft. Bij nader toezien blijken onze publicisten echter te zweven tussen de Aufklärungsopvattingen in de zin van „génie de la nation, esprit public” en de romantische beklemtoning van de mysterieus scheppende werkzaamheid van irrationele en onbewuste krachten in de nationale volksaard tijdens het historische gebeuren. Snellaert gebruikt de term in 1840 in een betekenis die nauw aansluit bij de noties „nationaal volkskarakter” en „stambewustzijn” en de bewoordingen die hij aanwendt om de functie van de literatuur te beschrijven vertolken de Bonaldiaanse spiegeltheorie⁴². Bij P. F. Van Kerckhoven heeft de term nog dezelfde teneur: de volksgeest omvat de totaliteit van intellectuele, ethische en religieuze opvattingen en levensgewoonten die in het volk leven en de ancestrale eigengeaardheid doorgeven⁴³. De letterkunde bezit het vermogen om onmiddellijk op het volk te kunnen inwerken. De verantwoordelijkheid en de roeping van de literatoren om bij te dragen tot de verlevendiging en versterking van de volksgeest is daarom des te gevoeliger⁴⁴. Blommaert, De Laet en Conscience hebben het ook voortdurend over de volksgeest maar bij hen ligt de betekenis evenzeer in de nabijheid van het nogal vage begrip „nationale eigenheid” en „nationaal karakter” als van de Duitse romantische visie, waarbij het accent gelegd wordt op het geheimzinnig generatieve vermogen dat in het volk huist. Dit is zeer duidelijk wanneer Conscience met een pre-Tainiaanse flair de ethische en intellectuele componenten van het culturele milieu verbindt met de fysiologische eigenaardigheden van het volk en de fysisch-geografische omgeving om de artistieke identiteit („landsnatuer”) van de Belgische schilderkunst te bepalen⁴⁵. F. J. Willems schijnt ons de Duitse romantische „Volksgeist” nog het meest nabij te komen. De nationale eigenheid is voor hem niet een som van uiterlijke kenmerken, maar een levensprincipe („Wij moeten van hen leven (= van de voorvaderen, J.V.), voortleven”); de taal is een navelstreng. Het revelatieve karakter van een nationale letterkunde is voor Willems niet te herleiden tot een getrouwe mimesis van zeden en gewoonten. De natio-

42. F. A. Snellaert, „Iets over den toestand onzer tael en letterkunde”, *Belgisch Museum*, IV (1840), 14, 15 en 30.

43. P. F. Van Kerckhoven, *Vlaemsch Taelverbond, volledige beschrijving der algemeene letterkundige vergadering*, Antwerpen, 1844, 17.

44. Idem., „Over de Vlaemsche beschaving”, *Kunst- en Letterblad*, V (1844), 9-10.

45. H. Conscience, „Eene fransche zwetsery van Théophile Gauthier”, *Kunst- en Letterblad*, V (1844), 33.

nale letterkunde moet de vertolking zijn van de genialiteit, de „aangeborenheid” die in een volk schuilt als scheppende oerkracht en die zich deels onbewust en irrationeel („denken, gevoelen en begeeren”) via de traditie in de geschiedenis manifesteert en ontwikkelt⁴⁶.

De februari-omwenteling van 1848 bracht naast een weerslag op het sociale vlak een vloedgolf van anti-Franse en anti-republikeinse reacties teweeg. De gebeurtenissen in Frankrijk werden aangevoeld als een bedreiging voor onze onafhankelijkheid en de constitutionele instellingen. Ze verwekten een quasi algemene manifestatie van trouw rondom de troon en de nationale grondwettelijke structuur. De vonk van hevig Belgisch patriottisme sloeg ook over op de Belgische literatoren en Heremans toog zelfs naar Antwerpen met een wervingslijst om er zijn letterbroeders tot de effectieve gewapende strijd te bewegen. Ook de tijdschriften tonen ons het beeld van deze kortstondige unbefragte terugkeer naar het Belgisch patriottisme. In het teken van de noodzakelijke eendracht zullen de Antwerpse ruziemakers van *De Schrobber* en *De Roskam* hun respectieve strijd- en schimporganen opheffen en zal Lodewijk Vleeschouwer in de plaats het weekblad *Het Vaderland. Een nationaal weekblad* (4.3.1848-31.12.1848) als tolk van de nationale solidariteit uitgeven, barstensvol Belgische trouw vanaf de eerste regels van de beginselverklaring⁴⁷. Zowel de Brusselse als de Gentse letterkundigen roepen hun landgenoten op ter verdediging van de Belgische onafhankelijkheid en sturen adressen aan de koning om hun verknochtheid aan de troon te betuigen. Auteurs van aanzien zoals F. A. Snellaert en P. F. Van Kerckhoven publiceren hooggestemde ontboezemingen over België's onafhankelijkheid en grootheid⁴⁸.

2. De literatuur als exploratie van de nationale identiteit (ca. 1850-ca. 1870)

Deze heropflakking van Belgisch patriottisme in onze letterkunde is slechts van korte duur geweest, een intermezzo dat geen blijvende correcties in Belgische zin heeft aangebracht. De democratische motieven die de februarirevolutie van 1848 aan bod brengt, zullen veeleer aanleiding zijn voor sommi-

46. „Algemeene Vergadering...”, *De School- en Letterbode*, I (1844), 183-185. „Volk” is hier niet als sociologische categorie („klasse”) op te vatten, maar als de historische categorie van de nationale identiteit. In de Herderiaanse esthetica functioneert het volk op dezelfde wijze als het genie (cfr. D. Naumann, *Literatuurtheorie und Geschichtsphilosophie. Tl. 1: Aufklärung, Romantik, Idealismus*, Stuttgart, 1979, 119).

47. „Verklaring”, *Het Vaderland*, I (1848) 1, 1.

48. F. A. Snellaert, „'s Lands Onafhankelijkheid”, *De Eendragt*, 82-85; P. F. Van Kerckhoven, *Ons Vaderland*, Antwerpen, 1849.

gen om de bezinning te activeren over een verbinding van de nationale functie van de literatuur met de volksgerichtheid⁴⁹.

De toenemende politisering binnen de Vlaamse Beweging zal de aandacht van de strijders gedeeltelijk van het literair-culturele gebied afwenden om concrete doelstellingen op het wettelijke vlak te formuleren en de rol van de literatuur zal geleidelijk scherper worden afgebakend op het culturele vlak. In de eerste plaats moet het bewijs geleverd worden, tegen de onwetendheid of kwade trouw van de franssprekenden in, dat het Nederlands een volwaardig cultuurinstrument is⁵⁰. De nationale zelfbevestiging van de Vlamingen — Willems' „stamnationaliteit” — vergt nu vooral een exploratie van de eigen identiteit om het noodzakelijke zelfbewustzijn te schragen en eerbied af te dwingen bij de tegenstanders. P. F. Van Kerckhoven stelt expliciet n.a.v. de nationale poëzie in de bundel van de Leuvense rederijkerskamer *Het Kersouwke* dat Vlaanderen geen nood meer heeft aan gezwollen nationale lofzangen en oproepen, maar dat in de heersende situatie een nationale letterkunde moet bijdragen om het besef van Vlaamse eigenwaarde te ontwikkelen⁵¹. Ook E. Zetternam komt op voor meer bezadigdheid en zelfbewustzijn bij onze literatoren, zodat het verwijt „dat wy een uitsluitingsoorlog tegen de fransche literatuer voeren” zou worden voorkomen⁵².

De Luikse hoogleraar Jean Stecher, wiens democratische sympathieën hem reeds vroeger kritische bedenkingen hadden ingegeven over de volksgerichtheid van onze literatuur⁵³, wijst er nu op dat de letterkunde geen luxeproduct van de beschaving, maar het sterkste steunpunt van de volksnationaliteit is. De idee van een nationale letterkunde impliceert voor Stecher ook een eigen nationale expressievorm. Voor het eerst wordt de idee van een eigen artistiek idioom zo expliciet vooropgesteld als uitdrukking van de nationale eigengeaardheid⁵⁴. Ook P. F. Van Kerckhoven bepleit, voor dezelfde *Kunst- en Letterkring* te Antwerpen, de noodzaak van een sterke nationale literatuur om de eigen cultuurvormen te beveiligen⁵⁵. Denationalisering leidt fataal tot afbraak van de beschaving („oorzaak van onzedelijkheid, van verbastering”). Daarom functioneert een nationale letterkunde

49. O.a. P. F. Van Kerckhoven, „Redevoering”, *De Vlaemsche Rederyker*, (1848), dl. 8, 166-172.

50. M. De Vroede, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856*, Brussel, 1960, 110.

51. P. F. Van Kerckhoven, „Een handvol bloemen, rec.”, *De Vlaemsche Rederyker*, (1882), dl. 16, 52-53.

52. E. Zetternam, „Londres au point de vue belge, rec.”, *Taelverbond*, VII (1851-1852), 247.

53. J. Stecher, „Le Mouvement Flamand”, *La Flandre Libérale*, I (1847), 81-107 en 190-217.

54. Idem, „Iets over Don Quijote”, *De Vlaemsche Rederyker*, (1853), dl. 18, 95-97.

55. P. F. Van Kerckhoven, „Twee Redevoeringen”, *De Vlaemsche Rederyker*, (1854), dl. 21, 153-176.

ipso facto ook volksbeschavend. Zij moet de eigen cultuurwaarden propageren en het bewustzijn van een eigen volksbestaan („eigen volksdommelijkheid”) activeren. De literatuur is in de ogen van Van Kerckhoven een krachtig wapen ter vestiging en beveiliging van de culturele en zelfs politieke identiteit.

Ook de titel van het nieuwe luxueuze tijdschrift *De Vlaemsche School* (1855) bevestigt de tendens naar nationale zelfaffirmatie via de letterkunde en de andere kunsten. In de programmaverklaring laat E. Zetternam hierover geen twijfel bestaan: door „de zucht naer zelfontwikkeling in de gemoederen te storten” en het besef van de eigen cultuurwaarden algemeen te maken zal men het uiteindelijk doel bereiken: „eigenwaardige kunst [...] de eigendommelyke vlaemsche zelfontwikkeling steunende op de oude historische overlevering, onze zeden en onze volksaerd”⁵⁶.

3. Nationalisme als artistiek-creatief principe (ca. 1870-ca. 1885)

Naarmate de politieke engagementen en acties op de voorgrond treden in de Vlaamse strijd, evolueert het nationale argument in de letterkunde meer en meer in de richting van een artistiek-esthetische noodzaak. Illustratief voor deze tendens is b.v. de bespreking door Frans Rens van Sleenckx' *Op 't Eksterlaar*, waarin hij o.m. een passage citeert die de nationale roeping van de Vlaamse auteurs ter discussie stelt. De centrale stelling luidt „dat het gebruik der moedertaal [...] een zaak van kunst is, niet min dan van vaderlandsliefde en beschavingszucht”⁵⁷.

Een volwaardige nationale esthetica en kunstleer waarin de nationaliteit als creatief principe gehanteerd wordt, komt pas tot volle expansie bij het begin van de jaren zeventig en groeit dan uit tot wat als de „Vlaamse Kunstbeweging” omschreven wordt. Als inspirerende en dominante persoonlijkheden moeten hierbij Peter Benoit, samen met zijn vriend J. Sabbe en de schilder J. De Vriendt worden vermeld. Uit de analyse van hun esthetische en kunsttheoretische opvattingen blijkt hoe de nationaliteit bij hen is uitgeweid tot de primordiaal artistiek-scheppende factor. Zowel de artistieke persoonlijkheid, het thematische arsenaal als de specifieke expressiemiddelen die de kunstenaars ter beschikking staan, zien zij als bepaald door de volksnationale eigenheid (de zgn. „raseigenaerdigheid”)⁵⁸. Voor het eerst komt

56. E. Zetternam, „Doel van dit blad”, *De Vlaemsche School*, I (1855), 3.

57. F. Rens, „Op 't Eksterlaar, rec.”, *De Eendracht*, XXI (1863-64), 15.

58. Zie hierover: Peter Benoit, „Brieven over de Vlaemsche Muziek”, *De Eendracht*, XXIII (1868-1869), 38-39; 46-47; 50-51; 53-57; 57-58; „Verhandelingen over de Nationale Toonkunde”, *De Vlaemsche Kunstbode*, III (1873), 160-168; 224-226; 264-267; 317-323; 353-375; 405-411; 498-501; 540-543 en IV (1874), 24-28; 79-83; 127-183; „Het Droombeeld

het begrip volksgeest nu volwaardig te staan voor de in de diepte werkzame en creatieve kracht zoals wij die kennen uit de Duitse romantische traditie. De essentie van het kunstwerk wordt gezocht in de innige verbinding van individuele gevoelsuitdrukking met het scheppend vermogen van de volksgenialiteit. De romantische volksgeestnotie wordt door deze auteurs, op de meest expliciete wijze door J. Sabbe, ingepast in de sciëntistische denkpatronen van de tijdsgeschiedenis en direct verbonden met een aantal grondbeginselen van de realistische kunstleer. Het nationale argument, mét zijn belangstelling voor traditie en geschiedenis, krijgt op deze wijze zelfs het aureool mee van modernisme en progressiviteit. Zich baserend op de historisch-deterministische doctrine verheffen zij de voorouderlijke mimetisch-realistische kunsttraditie tot algemeen kenmerk en specifieke uitdrukking van de Vlaamse genialiteit. Een dergelijke volksnationale basis impliceert dan ook het onvoorwaardelijk volksverbonden karakter van de Vlaamse kunst en meteen een afwijzing van elk elitair isolement. In zijn *Halletoren* typeert J. Sabbe de evolutie van de nationale functie als volgt: „[...] aldus zou de kunst eindelijk in de volksopleiding kunnen nuttig worden, met de versterking te bewerken van den nationalen geest, die zy eerst tot zelfbewustzijn heeft op te leiden om hem ten slotte tot eene scheppende kracht te verheffen, bekwaam om voor de mensheid in den breeden zin werkzaam te worden”⁵⁹. Vijf jaar later kan hij zich reeds om het resultaat verheugen: vanuit de letterkunde, de schilderkunst en de muziek hebben de volksnationale kunstprincipes ook de andere kunstvormen, zoals architectuur, veroverd, zodat men nu terecht van een algemene vlaamsnationale esthetica en kunstleer mag gewagen⁶⁰.

Zelfs iemand die zich zo sterk voor de formele aspecten van de literaire expressie interesseerde als Jan Van Droogenbroeck zingt de lof van de creatieve krachten die schuilen in de nationale geaardheid⁶¹. De interesse voor de rol van het nationale element zelfs bij de specifieke vormgeving en technische expressiemiddelen⁶², brengt vanzelf het probleem van de verzoenbaarheid tussen persoonlijke uitdrukking en collectieve kenmerken op de voorgrond. Voorlopig krijgt dit probleem nog een harmonieuze oplossing. Een mooi stukje verzoenende dialectiek terzake levert b.v. A. Cornette⁶³ en

eener Wereldkunst”, *De Eendracht*, XIII (1875-1876), 81-82. J. De Vriendt, „Over Nationalism en Cosmopolitism in de Beeldende Kunsten”, *De Vlaamsche Kunstbode*, IV (1874), 28-32. J. Sabbe, „Het Nationale Beginsel in de Vlaamsche Schilderkunst”, *Nederlandsch Museum*, I (1874), 161-203.

59. J. Sabbe, „Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Gent”, *De Halletoren*, I (1872), 3, 4.

60. Idem, „Vlaamse Kunstbeweging”, *De Halletoren*, IV (1877-78), 1, 5.

61. Ferguut (ps. J. Van Droogenbroeck), „Over de Vlaamsche Kunstbeweging”, *De Vlaamsche Kunstbode*, II (1872), 311-322.

62. o.a. J. Sabbe, „Fantasia, rec.”, *De Halletoren*, IV (1877-78), 3, 24.

63. A. Cornette, „Leekenindrukken op het Antwerpsche Festival”, *De Vlaamsche Kunstbode*, VI (1876), 418-419.

de latere Antwerpse burgemeester Jan Van Ryswyck wijdt in zijn Leuvense studententijd als bibliothecaris van *Met Tijd en Vlijt* een bijdrage aan de spanningen tussen individualisme en vlaamsnationale esthetiek⁶⁴.

Door het openbloeien van een esthetica en kunstleer op nationale basis, vooral kenmerkend voor de jaren zeventig maar tot op het einde van de hier onderzochte periode, zal de volksnationale eigenaardigheid een vanzelfsprekend, nauwelijks aangevochten uitgangspunt blijven voor de meeste critici bij het vastleggen van hun beoordelingsnormen. Aan fundamentele bezinning en theoretische formulering schijnt minder nood te bestaan na de vaak geciteerde studies van de mandarijnen Benoit, Sabbe en hun vrienden. Slechts af en toe wordt naar aanleiding van een recensie of studie uitgeweid in algemene beschouwingen. Zo verdedigt b.v. de jonge Pol De Mont de nationale eigenheid als wezenskenmerk van elke kunst en noemt hij de culturele bewustmakingsfunctie een belangrijke taak van het kunstwerk. Voor zijn argumentatie beroept hij zich op de Tainiaanse tirade en nog uitgebreider op Benoits geschriften en actie⁶⁵.

In de literaire discussie binnen de Westvlaamse studentenbeweging neemt de idee van het nationale functioneren van de letterkunde een belangrijke plaats in. Maar bepaalde accenten zullen hier toch anders klinken. Vooraf moet erop gewezen worden dat deze Westvlaamse studentenbeweging dient te worden ingepast in de bredere katholieke restauratiebeweging die zich ca. 1870 aftekent, dus als reactie op de van liberale zijde vaker en nadrukkelijker gestelde identificatie van vlaamsgezindheid en liberalisme, vlaamsgezindheid en vrijzinnigheid⁶⁶.

De opvattingen in de katholieke studentenperiodieken over de nationale functie van de letterkunde krijgt aldus extra traditionalistisch-katholieke klemtonen. De vanzelfsprekende verbinding van het religieuze en het nationale element leidt tot de eenheid „mens-christen-Vlaming”, die in referentie wordt gesteld aan het aloude christelijke karakter van het Vlaamse volk en de artistieke traditie die hiervan de uitdrukking is geweest doorheen de tijden.

Daarnaast moet het nationale perspectief op de literatuur ook gevat worden in zijn relatie tot het opvoedingsconcept van Gezelle en vooral van Verriest. Uit de analyse van de opvattingen van deze laatste⁶⁷ over de literatuur als

64. J. Van Ryswyck, „Over Oorspronkelijkheid in de Letterkunde”, *Lettervruchten Met Tyd en Vlyt*, (1874), 160-169 (vergad. d.d. 29.11.1872).

65. Olympio (= ps. Pol De Mont), „Muziek”, *Het Pennoen*, II (1878-79), 13-17.

66. Een mooi voorbeeld biedt J. Sabbe, „De Taal is gansch het Volk”, *Willemsfondsvoor- drachten 1875-1876*, Antwerpen, s.d.

67. Verriests opvattingen liggen vervat in een aantal studies in de *Vlaamsche Vlagge* die hij publiceerde onder verschillende pseudoniemen tussen 1878 en 1884: Tweeds, „Kunst”, IV (1878), 6-8; 67-69; Uit eene Lesse, „Goede Smaak”, IV (1878), 76-77; Etiamsi, „Vlaamsche Studies over Kunst”, V (1879), 18-23; 65-69; 115-117; VI (1880), 7-9; 67-71; VII (1881),

waarheidsrevelatie blijkt dat deze verder reiken dan de artistieke praxis : de waarheidsbevestiging in de literatuur is een existentiële aangelegenheid. „Ware” kunst heeft niet alleen te maken met de principes van de realistische kunstleer, maar krijgt de kwalificatie „authentiek”, d.i. bestaanrecht. In de context van Verriests opvattingen betekent dit : 1. zich vrij opstellen tegenover elke vreemde invloed (in casu vooral de Franse) die zou verhinderen om de eigen intellectuele, ethische en artistieke tradities volwaardig te vertolken; 2. zich vrij maken van het onnatuurlijk conventionele classicisme dat in het onderwijs nog zulke sterke positie bleef innemen. De groei tot authentiek-menselijk persoonlijk bestaan ziet Verriest immers als een natuurlijk proces, waarbij het individu in absolute verbondenheid leeft met de volksgemeenschap waartoe hij behoort, waarin hij wortelt en de heilige tradities waaraan hij trouw blijft.

Zo krijgt de literatuur een dubbele nationale functie : zij moet de verbondenheid van de persoonlijkheid met zijn christelijk en Vlaams volk en diens tradities manifesteren en tevens bijdragen tot de nationale bewustwording, de hergeboorte van dat Vlaams volk („Dat volk moet herleven!”).

Bij Rodenbach⁶⁸ groeit dit nationale perspectief en engagement uit tot een allesoverheersende nationalistische kracht die de auteur drijft in het creatieve proces. De ultramontaan en particularistisch ingestelde Duclos en zijn medewerkers van *Rond den Heerd* maken in de binding van het nationale met het christelijk-religieuze dit laatste element tot allesoverwegende factor bij hun beschrijving van het functioneren van de literatuur.

4. De nationale functie in concurrentie met de esthetische functie (ca. 1885-1893)

De Vlaamse kunstbeweging uitgaande van Benoit, De Vriendt, Sabbe, e.a. én de stroming die Verriest op gang trok via de Vlaamse studentenkringen betekenen een vruchtbare impuls in de Vlaamse letteren : het vlaamsnationale beginsel werkt in de richting van een meer persoonlijk doorleefde en oorspronkelijke literatuurbeoefening. Het fenomeen krijgt zijn plaats binnen het groeiende cultuurflamingantisme dat zich ontwikkelt naast en samen

14-16; Classicus, „Klassiek”, VII (1881), 58-60; Etiamsi, „Ingeborenheid en Kunst of Le Génie de l'Art”, IX (1883), 32-35; Etiamsi, „Over Letterkunde en Vlaamsch genot en hulpe in het leven”, IX (1883), 40-42; Etiamsi, „Poësis”, VI (1880), 27-28; 98-101; VII (1881), 65-70, 129-133; VIII (1882), 81-90; Immer, „Vlaamsche Poësis, Maat en Klank”, X (1884), 72-73.

68. Rodenbachs theoretische inzichten op het gebied van esthetica en kunstleer moeten worden samengelezen uit zijn talrijke bijdragen in *De Vlaamsche Vlagge* (1876-79) : *Het Pennoen* (1878-79) ; *Het Nieuw Pennoen* (1880) en *La Semaine des Étudiants de Louvain* (1879-1880).

met de strijd op het politieke vlak voor de wettelijke revindicaties. De tijdschriftbijdragen vertolken een steeds minder exclusief nationale functieopvatting van de literatuur ten voordele van een groeiende complexiteit van functies die de literatuur zich geleidelijk verwerft. Het nationale argument subsisteert stelselmatig en frequent in kritieken en beschouwingen, maar het heeft nu veel van zijn cultureel-politiek en artistiek-creatieve stuwkracht ingeboet en wordt werkzaam in verschillende richtingen :

1. Een aantal publicisten tracht de nationale functie van de literatuur te integreren in de opgang naar een moderne culturele ontplooiing van het Vlaamse volk. Het samengaan van een gematigd modernistische openheid en een diep geloof in het nationale element treffen wij aan in de reeds vroeger geciteerde katholieke studententijdschriften die het gedachtengoed van Verriest propageren (*De Vlagge, Het Pennoen, De Tassche*). Maar ook in *De Goedendag. Tolk der Vlaamsch-vrijgezinde Studenten* wordt de „Edele kamp om Vlaanderens herwording” ondubbelzinnig verbonden met de moderne culturele opgang van het Vlaamse volk⁶⁹.

Het opgeven van het absolute primaat van de nationale doelstelling treft het sterkst in de reeks jongerentijdschriften die omstreeks 90 hun vernieuwingsideeën op de markt brengen (b.v. *Weekblad Conscience, De Tooneelvriend, De Stormloop, Vlaamsch en Vrij, Jong Vlaanderen, De Vrije Vlucht*). De nationale functie wordt niet ontkend of aangevallen, maar ze wordt meestal ondergeschikt gemaakt aan de ambities van literaire vernieuwing en artistieke vrijheid.

Doch ook in de gevestigde en meer traditionalistische periodieken als *Diet-sche Warande, De Vlaamsche School* en *Nederlandsch Museum* zullen pogingen ondernomen worden om het nationale engagement te laten harmoniëren met de vernieuwingsopvattingen van de jongeren. Typisch terzake is het militante opstel van Julius De Geyter voor meer vrijheid en durf in de kunstbeoefening⁷⁰. Ook de redactionele lijn van *De Monts Jong Vlaanderen* en van *De Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle* in hun geheel kunnen exemplarisch genoemd worden voor de integratietendens tussen de nationale en de esthetische functie van de literatuur.

2. Het nationale motief zal na 80 daarentegen ook vaak worden bespeeld om de traditionalistische literatuurstudie te ondersteunen tegenover het universalisme van de modernisten, om het streven naar vormelijke verfijning en experimenten af te remmen of om de autonomie van de letterkunde te bekampen.

Het beroep op de nationale eigenheid en functie van de literatuur kan daarbij soms sterk ideologisch geladen zijn, zoals in de opstellen van Servatius Dirks in *Het Belfort*. Hij roept het nationale argument in om „aberraties”

69. Roeland Buskens (= ps. M. Sabbe), „Onze Belijdenis”, *De Goedendag*, I (1891-92), 1, 1-2.

70. J. De Geyter, „Over Kunst en Critiek. Naar aanleiding eener gedachtenwisseling in het Taalverbond : 12 december 1889”, *De Vlaamsche School*, NR III (1890), 14-15.

als de kunst-om-de-kunst, het naturalisme en de ontkerstenende tendens van de moderneren te veroordelen⁷¹.

Het traditionalistisch denken stelt het nationale argument hier omzeggens totaal in dienst van zijn integralistisch denkpatroon. Van creatief vruchtbare factor, zoals bij Benoit en Verriest, is het nationale principe omgebogen tot conservatief remmende kracht tegenover de vernieuwingstendensen.

Dit artistiek steriele nationalisme is echter niet exclusief bij traditionalistische katholieke publicisten te zoeken. Ook in het strijdend liberale *Flandria*⁷² en zelfs in *De Nederlandsche Dicht- en Kunstballe*⁷³ wordt de nationale taak van de letterkunde door sommigen bij gelegenheid ingeroepen tot matiging van de vernieuwingseisen. Zelfs in de grote controverse tussen Pol de Mont en Max Rooses over het parnassianisme in onze letterkunde valt het op dat de Antwerpse criticus naast andere argumenten als vanzelf terugvalt op de nationale functie om de nieuwlichterij te veroordelen⁷⁴. Het nog sterk geladen beroep op de ras-milieu-moment-theorie van Taine om het overwicht van de nationale functie te rechtvaardigen geeft aan hoe vele verdedigers van het prioritaire nationale engagement in feite verwickeld zijn in een achterhoedegevecht. Leerrijke voorbeelden van deze bepaalde vorm van arriërisme zijn de bloemlezingen, zowel in het katholieke *Onze Vlaamsche Wekker*⁷⁵ als in het liberale *De Toekomst*⁷⁶. Het juryverslag van de „Vijfjaarlijksche Wedstrijd voor Nederlandsche Letterkunde 1885-1889” is allicht het meest voor zichzelf sprekende document in de Vlaamse tijdschriften dat de onderzoeker toont hoe het nationale argument als ultiem verweermiddel kan worden aangewend om opdringende modernistische denkbeelden te keren op het gebied van het formalistische experiment en de artistieke autonomie. Als een dikke helrode draad zijn de parafrasen en citaten uit Taine door het juryverslag geweven om de „nationale bezieling” van de te bekronen Hilda Ram te prijzen tegenover het „dilletantisme” van Pol de Mont⁷⁷.

Beschouwd vanuit het historische perspectief blijkt dat de nationale doelstelling voor de literatuur hier niet langer positief functioneert als creatief principe, maar hoofdzakelijk nog slechts een steriele behoudende reflex ondersteunt.

71. S. Dirks, „Oud en Nieuw op het gebied der Schone Letteren”, *Het Belfort*, I (1886), 323-328 en „Algemeene Weereldlitteraturen”, *Idem.*, II (1887), 7 en 77.

72. n., „Over Romanletterkunde”, *Flandria*, I (1885), 4, 4-5; I (1885) 5, 4-5 en Segher Jansone, „Historisch tafereel uit de eerste helft der XVIe eeuw, rec.”, *Idem.*, V (1889) 184, 186.

73. J. M. Brans, „Zingende Vogels, rec.”, *De Nederlandsche Dicht- en Kunstballe*, XV (1892-1893), 139.

74. M. Rooses, „Boekbeoordeling: Fladderende Vlinders”, *De Nederlandsche Dicht- en Kunstballe*, XIII (1886), 491-503.

75. D. M., „Nationaliteit en Kunst”, *Onze Vlaamsche Wekker*, V (1886), 33-35.

76. Tweeds, „De vaderlandsche geest in de schilderkunst”, *De Toekomst*, XXVI (1887), 369-380.

77. „Vijfjaarlijksche Wedstrijd voor Nederlandsche Letterkunde, VIIIe tijdvak, 1885-1889. Verslag van den keurraad”, *Vlaamsche Kunstbode*, XXI (1891), 248-250; 269-300; 337-341; 371-376.